

Mor lagar mat. Akvarell av femtonårige Jacob Grimm.

I

TVÅ BRÖDER

1785–1801

Barndomen

”På den gamla tiden då önskningsarna ännu gick i uppfyllelse”, så börjar sagan om *Grodningen* som står på första plats i bröderna Grimms sagosamling *Kinder- und Hausmärchen* – tio ord om sagans tidlösa och gåtfulla väsen, och kanske också om vemodet över en alltför kort barndom.

Jacob och Wilhelm Grimm växte upp i staden Steinau an der Straße i den tyska delstaten Hessen. ”Jag är min fars andre son och född i Hanau den 4 januari 1785”, inleder Jacob sin självbiografi. ”När jag var sex år blev min far utnämnd till amtman i Steinau an der Straße som var hans födelseort. Från denna trakt med sina många ängar omgivna av vackra berg har jag barndomens livligaste minnen.”¹

Året därpå, den 24 februari 1786, föddes Wilhelm, också han i Hanau. När Jacob var sex år och Wilhelm fem flyttade familjen till Steinau an der Straße några mil därifrån. Steinau var brödernas korta barndomsparadis och det varade i fem år.

Steinaus historia är rätt sammanflätad med släkten Grimm. Fjorton födda med namnet Grimm är inskrivna i stadens kyrkobok, och fjorton av familjens gravar ligger här, dock inte Jacobs och Wilhelms. Båda vilar på Alter St. Matthäus-Kirchhof i Berlin. Ett helt liv levde och arbetade bröderna tillsammans, och framför allt två verk har förevigat deras namn: *Kinder- und Hausmärchen*, som var frukten från ungdomsåren, och *Deutsches Wörterbuch*, som blev kronan på deras samlade kunskap.

Familjen Grimm var djupt förankrad i Hessen, och släktens rötter kan följas ända till 1500-talet. Förfäderna var hantverkare, tjänstemän och köpmän. Någon var tornväktare, en annan yllevävar. Där fanns en värdshusvärd och en tulltjänsteman. Även en bagare som lyckats bli borgmästare dyker upp i släktträdet. Det är en borgerlig medelklass som arbetat sig upp till präster och jurister. Jacob och Wilhelm skulle bli de två sista på denna uppåtgående kurva.

Släktens första akademiker var brödernas gammelfarfar Friedrich Grimm som var präst och kyrkoinspektör i Hanau. Han tillhörde den kalvinistiska grenen av den reformerta kyrkan och manade sin församling till en asketisk livsföring, sedlighet och idogt arbete. Dessa idéer grundades på den schweiziske 1500-talsreformatorn Jean Calvins lära och var en reaktion mot katolska kyrkans tilltagande dekadens. Under 1600-talet hade kalvinismen fått spridning i Hessen, främst genom tillströmningen av franska religionsflyktingar, de så kallade hugenotterna, som bidrog till att bevara några av Europas mest kända folksagor.

Även brödernas farfar, Friedrich Grimm den yngre, var präst, men levde i Steinau där han under ett halvt sekel verkade i den reformerta Katharinakyrkan. Han var känd för sina långa, stränga predikningar och sin energiska kamp mot dålig barnuppfostran, dans på söndagarna och lättfotade flickor, så kallade *Schanddirnen*.

Det var i denna gudfruktiga miljö präglad av flit och spartansk livsföring som brödernas far, Philipp Grimm, växte upp och gjorde en snabb karriär som jurist. Efter posten som stadssekreterare i Hanau erhöll han den åtråvärda tjänsten som amtman i Steinau och kunde 1791 återvända till sin födelsestad, men nu tillsammans med hustrun Dorothea och fem söner.

Brödernas mor, Dorothea Grimm, var dotter till kanslirådet Johann Zimmer från Kassel. Hon satte nio barn till världen, och tre av dem fick hon bära till graven. De sex överlevande var Jacob, tätt följd av Wilhelm. Därefter kom Carl, Ferdinand, Ludwig Emil och sist lillasyster Lotte – hon var den enda av barnen som föddes i Steinau.

I Frankrike rasade revolutionen, och snart skulle Napoleons många erövringskrig hålla militären i rörelse runt om i Europa. Men i Steinau var det ännu lugnt när familjen Grimm flyttade in i det representativa rådmanshuset, *das Amtshaus*, ett stenkast från Steinau slott och i skydd av den medeltida stadsmuren. I dag är bröderna Grimms barndomshem ett museum och heter Brüder Grimm-Haus.

Bröderna Grimms barndomshem i Steinau an der Straße. Foto av Gustaf Engberg.

Det vackra korsvirkeshuset från 1562 är rikt utsmyckat med dekorationer och gåtfulla budskap härstammande från gammal folktro. De tjugo snidade konsolerna som bär upp den utkragade övervåningen är individuellt utformade med motiv som skulle skydda husets invånare från sjukdomar, inbrott, bränder och andra olyckor. Bland motiven finns en dödskalleskalle med timglas, en flöjtblåsare med toppluva, en vattuman med fiskstjärt, ett ansikte med utsträckt tunga och korslagda hillebarder. Tjänstebostaden låg på bottenvåningen, och på övervåningen hade fadern sina ämbetsrum, däribland en mindre domstolssal där han kunde döma i enklare ärenden. Vid vackert väder kunde han sitta ute på gården och ta emot besökarna.

Till amtman Grimm kom människor från samhällets alla skikt, och hans valspråk lød *Tute si recte vixeris*, som ungefär betyder: Den som följer lagen har inget att frukta. Till Philipp Grimms arbetsuppgifter hörde bland annat att övervaka skolan, kontrollera handelstillstånd på marknader, skriva testamenten och att opartiskt värna om allas likhet inför lagen. Änkor och föräldralösa barn stod under hans särskilda beskydd.

Att de två äldsta sönerna skulle gå i faderns fotspår hade föräldrarna sedan länge bestämt, och Jacob blev tidigt inskolad. ”Min salig far hade i viss mån förberett och redan före tio års ålder lärt mig allehanda definitioner och regler ur lagboken”, skriver han i sin självbiografi.²

Jacob och Wilhelm växte upp i en atmosfär av bibeltro och enkel livsföring. Personligt ansvar, att göra rätt för sig och alltid vara flitig satt djupt rotat i ryggmärgen hos båda. ”Vi syskon uppfostrades alla strängt reformert utan mycket prat, men genom praktisk handling och goda exempel”, skriver Jacob vidare.³ Att han någonsin fick stryk kan han inte minnas, däremot att ett ris stod bakom spegeln.

Stor vikt lades vid moderns kärleksfulla omsorger, inte minst beträffande renlighet och hygien. Men att få naglarna klippta minns Jacob med fasa. Att bli kammad och avlusad hade han lättare att uthärda: ”Jag lade huvudet i mors knä, och det gjorde alltid gott var gång en lus blev knäppt. För att jag inte skulle bli otålig sade mor att det var en menig, och nu måste man bara hitta fänriken, på vilken man sedan tålmodigt väntade. Och varje gång räknades de som dödats för att se om det blivit bättre eller sämre.”⁴

Till familjen Grimm hörde även faderns sexton år äldre syster, Juliane Schlemmer. Hon var änka och saknade egna barn och hade följt med till Steinau för att hjälpa till i hemmet. ”Fastern var klok och välmenande, men en allvarlig kvinna som gav oss vår första undervisning och hade stort inflytande över oss, då hennes ord var lag”, skriver Wilhelm i sin självbiografi.⁵

Den betydligt yngre Dorothea Grimm hade det inte alltid lätt att hävda sig gentemot den stränga och dominanta fastern. Att även Philipp Grimm hade stor respekt för sin äldre syster som uppfostrat honom som barn gjorde inte saken bättre. ”Jag kunde lätt märka att mor och faster hade motsatta åsikter i många frågor och att de ibland var retfulla mot varandra, förmodligen över småsaker”, skriver Jacob senare i sina minnesanteckningar över barndomen, *Besinnungen aus meinem Leben*. ”När jag nu funderar över vem av dem som hade rätt

Philipp Grimms familjevapen.
Barnteckning av Jacob Grimm.

eller orätt så berodde det inte på dem själva, utan låg i själva relationen. Fastern hade ingen annan i världen än sin far och sin bror som hon hade uppfostrat och älskade över allt annat.”⁶

Fastern och modern gick helst ur vägen för varandra: Dorothea Grimm bestämde i köket och Tante Schlemmer ansvarade för trädgården, arbetet på fälten och andra utomhusysslor. Jacob, som var sin fasters gunstling och gärna

tillbringade fritiden tillsammans med henne, mindes hur hon beskar ungtupparna till kapuner: ”Till detta använde hon en kniv med vitt skaft. Det sydda såret blev insmört med smör, och sist skars sporrarna och kammen av. Sporrarna lades på såret efter kammen, och aska ströddes på för att det skulle läka. Vi hade en vacker kapun med ett sådant stort horn. Det stackars djuret gick ständigt och ruskade på huvudet.”⁷

Fastern var också den som lärde Jacob och Wilhelm att läsa. Till detta användes en särskild läsebok där fastern pekade på bokstäverna med ett elfenbensspröt från sin solfjäder. Men ännu hellre använde hon en knappnål så att boksidorna blev sönderstuckna och oläsliga av alla hål.

Trots att fadern var en högt uppsatt tjänsteman hade familjen Grimm ont om pengar. Levnadsförhållandena var enkla, och likt de flesta Steinaubor var familjen till stor del självförsörjande med odlingslotter och fårhage utanför stadsmuren, kor i ladugården och allehanda fjäderfän. Barnen hade hundar och kaniner, och fadern

ett duvslag som hobby. I trädgården växte äppelträd och kvitten, i rabatterna blommade lövkojor, balsaminer, reseda, och längs husväggen klättrade vinrankor med druvor som fadern gärna plockade till desserten.

Familjens två hästar sköttes av den gamle kusken Müller, som också flätade och pudrade amtman Grimms hår varje morgon och hjälpte honom på med tjänsteuniformen: en blå rock med röd sametskrag och guldepåletter på axlarna, byxor av vitt hjortskinn och blankputsade stövlar med sporrar av silver. Till tjänstefolket hörde även en döv gammal trädgårdsmästare, och vid skörd och slakt anlätades daglönare.

I Hanau hade bröderna fått sina första lektioner i franska, men det var i Steinau deras verkliga skoltid började. ”Vi undervisades av preceptor Zinckhan av vilken inte fanns mycket att lära förutom flit och sträng uppmärksamhet”, skriver Jacob i sin självbiografi. ”Jag tyckte aldrig om honom, kände bara respekt. Han var pedantisk,

Philipp och Wilhelm Grimm. Illustration av Andréa Räder.

sträng och ometodisk, mycket ordningsam och med knapphändiga kunskaper.”⁸ Upplysningstidens insikter om vikten av en kultiverad undervisning hade ännu inte nått Steinau, och någon samordning mellan skolformer, läroplaner och examinationer existerade inte, än mindre någon professionell pedagogisk utbildning.

Jacob och Wilhelm undervisades i hemmet av preceptor Zinckhan, oftast i närvaro av modern, och läraren vågade därför inte bära hand på dem. Värre var det för de yngre bröderna Carl, Ferdinand och Ludwig Emil som alla undervisades i skolhuset. Särskilt hårt drabbades Ludwig Emil, familjens busfrö, även kallad ”den vilde

Preceptor Zinckhan. Barnteckning av Ludwig Emil Grimm.

Grimm”. ”Vi fick ofta stryk, och jag så gott som dagligen”, skriver han i sin självbiografi där han ingående berättar om sin plågoande: ”Han hade käppar och korta läderpiskor som han gett olika namn och valde käpp utifrån den förseelse som skulle bestraffas. Jag vet ingen som jag fruktat mer i livet än denne preceptor Zinckhan.”⁹

På morgnarna brukade Zinckhan smyga uppför trappan från sin bostad till skolsalen på övervåningen och iakttå barnen genom ett litet titthål som han borrar i dörren till klassrummet. Den som inte satt på sin plats fick ett kok stryk. Pojkarna hämnades genom att täppa igen titthålet med pappersbitar och skära knappt synbara skåror i prygelkäpparna som till deras förtjusning gick i bitar efter bara några slag utan att Zinckhan förstod varför.

Under lektionerna kunde Zinckhan roa sig med att skjuta prick på fåglarna utanför klassrummet. ”Hans blick var synnerligen skarp”, fortsätter Ludwig Emil, ”och jag såg hur han sköt ner en skata i körsbärsträdet intill kyrkan med sitt smala blåsrör så att den dog på fläcken, och på sparvarna spräckte han skallen mitt itu. Om hösten när svalorna samlades för att flytta och kyrkspirans kors var fulla av dem sköt han två stycken med sitt rör och en enda lerkula.”

Undervisningen låg helt i händerna på den despotiske läraren som lika lite skiljde på privat- och yrkesliv som mellan hem och skola. Matoset från köket steg upp till skolsalen på övervåningen där det blandades med rökmolnen från Zinckhans långa tobakspipa allt medan makarnas högljudda konversation ekade mellan våningarna. På hustruns dagliga fråga ”Och vad ska vi laga för mat i dag?” följde ett dundrande ”Koka knödel, kvinna!”¹⁰

Ludwig Emil som ständigt tecknade blev senare konstnär och professor vid konsthögskolan i Kassel. Han är främst ihågkommen för sina känsliga porträtt av syskonen och sina humoristiska tuschteckningar från familjens vardagsliv. Han illustrerade även några av brödernas sagor. Men hans mest kända och reproducerade bild är ett porträtt av Dorothea Viehmann, den sagoberättare som kom att betyda allra mest för bröderna Grimm.

Steinau an der Straße

Steinau slott. Foto av Gustaf Engberg.

Jacob och Wilhelm växte upp i en liten, överskådlig och mångfaceterad värld. Steinau var ett kosmos i miniatyr: Slottet och fattighuset låg i hemmets omedelbara närhet. Till de närmsta grannarna hörde en bokbindare, en linnevävare, en kopparsmed och en skräddare. I grannskapet fanns ett gästgiveri, en sadelmakare, en mjölnare och en präst, och i gränderna arbetade krukmakare, bagare, vagnsmakare och hovslagare.

På andra sidan stadsmuren låg allt man inte ville ha innanför: fattighuset, och på grund av brandrisken, krukmakarnas stora brännugnar som inte sällan var ett tillhåll för tjuvar och lösdrivare. Utanför muren, alldeles intill ån, stod också *der Schmappkorb*, en gallerförsedd bur som dinglade i en galge och hade använts vid bestraffningar av lindrigare förseelser. Den skyldige spärrades in i korgen och sänktes gång på gång ner i det iskalla vattnet. Denna grymma medeltida straffmetod förbjöds emellertid i mitten av 1700-talet och tillämpades inte längre under brödernas uppväxt.

Även mjölnarens kvarn låg utanför stadsmuren. Kvarnar i allmänhet ansågs vara nästen för ljusskygga affärer och hemliga kärleksmöten, åtminstone enligt skrönorna. Att mjölnare inte var att lita på visste alla bönder som i utbyte mot en stor säck säd fått en mindre med mjöl i retur. Att mjölnarhustrur dessutom är notoriskt otrogna och deras döttrar vackra vet vi från saga och dikt, likaså att en och annan mjölnardotter kan spinna halm till guld.

Vidskepelse och skrock hörde till vardagen under brödernas uppväxt. På familjens gårdsplan kunde man vid midnatt höra fotsteg från en hädangången gammal amtman som dömt en oskyldig och därefter aldrig fått ro i graven. Reporna intill Katharinakyrkans port påstods vara djävulens klösmärken efter ett misslyckat försök att sätta klorna i en stackars syndare som i sista stund lyckats ta sig in genom kyrkporten. Det berättades också om vita damer och en grå liten gubbe som höll till i skogsbrynet och skrämde vettet ur folk om

Der Schnappkorb. Foto av Gustaf Engberg.

kvällarna. Och så fanns ju det hemlighetsfulla småfolket som höll till i grottorna.

Pysslingarna

Det var en gång fattig tjänsteflicka som var flitig och renlig. Hon sopade huset alla dagar och kastade ut soporna i en stor hög utanför dörren. En morgon då hon skulle börja arbeta låg ett brev på sophögen. Eftersom hon inte kunde läsa ställde hon kvasten i en vrå och lät herrskapet läsa upp brevet för henne. Det var en inbjudan från pysslingarna som bad flickan att bära fram ett barn till dopet. Flickan visste inte vad hon skulle svara. Men herrskapet sa att någonting sådant kunde man inte säga nej till, och efter mycket övertalning tackade hon ja.

Då kom tre pysslingar och förde flickan till en grotta där småfolket levde. Allting där var smått, men så näpet och präktigt att det inte går att beskriva. Barnets mor låg i en

svart säng av ebenholts med knappar av pärlor. Täcket var broderat med guldtråd, vaggan var av elfenben och badbaljan av guld. Flickan stod nu fadder och ville sedan gå hem. Men pysslingarna bad henne ivrigt att stanna tre dagar, så hon stannade kvar hos dem. Tiden gick i lust och glädje, och de små gjorde allt vad hon önskade. När flickan till slut ville återvända hem stoppade de först hennes fickor fulla med guld, och sedan förde de henne ut ur berget.

När flickan kom hem ville hon fortsätta att arbeta. Hon tog kvasten som stod kvar i vrån och började sopa. Då kom främmande människor ut ur huset. De frågade vem hon var och vad hon hade där att göra. Då hade det inte gått tre dagar som flickan trott, utan sju år. Så länge hade hon varit hos pysslingarna i berget, och under tiden hade hennes förra herrskap dött.

Under barndomstiden i Steinau samlade Jacob och Wilhelm en mängd intryck som senare gav rik utdelning. Bergen och de gamla skogarna runt staden skänkte naturupplevelser som lämnat spår i deras arbeten, framför allt i sagorna, men också i deras vetenskapliga verk. ”Trakten kring Steinau har något angenämt över sig”, skriver Wilhelm i sin självbiografi. ”Vi strövade ofta omkring på ängarna och uppe på höjderna. Känslan för naturen må vara medfödd, men fick på detta sätt extra näring och stimulans.”¹¹

Den förtrollade skogen

Naturen, särskilt skogen, hade ett stort symbolvärde under romantiken. Skogen var sinnebild för harmoni, kontemplation och längtan, eller *Waldeinsamkeit* som romantikerna kallade det. Även Ludwig Emil använder sig av detta ord då han berättar om sina minnen från ungdomsårens vandringar i skogarna runt Steinau.